

SAMİHA AYVERDİ’NİN ESERLERİNDE KONAK HAYATI¹

Mansion Life in the Works of Samiha Ayverdi

*Muharrem DAYANÇ**

*Selami ALAN***

Özet

1905-1993 yılları arasında yaşayan Samiha Ayverdi yazdığı eserlerle Türk edebiyatıyla birlikte Türk kültür tarihine de büyük hizmetlerde bulunmuştur. Osmanlı devletinin son dönemlerinde iç ve dış unsurlarıyla hem toplumun hem de devletin aynası olarak düşünülebilecek konak ve konak hayatı Ayverdi’nin eserlerinin temel yapısını oluşturur. Normal “ev” ile “köşk” ve “yalı”ların da o dönemin mekân anlayışına ışık tuttuğu düşünülürse bu devletin yükseliş dönemindeki ihtişamlı çöküş dönemindeki trajediyi bu ana mekânlardan hareketle tespit etmemiz mümkündür. Sürekli değişen hayatın ona nispetle daha az değişen unsuru olan mekân, insanoğlunun dünyaya bakışını belirleyen çok önemli bir faktördür ve bu yazıda da Ayverdi’den hareketle, bu önemli faktörün edebiyatımıza ve toplumumuza yansımalarıyla ilgili önemli ipuçları bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konak, Köşk, Yalı, Konak Hayatı, Samiha Ayverdi, Türk Edebiyatı.

Abstract:

Samiha Ayverdi lived between the years of 1905-1993. She served to Turkish literature and history of Turkish culture with her Works. In late Otoman period mansion and mansion life which can be thought as the mirror of society and state formed the basic structure of her works. Social life in the houses, mansions and waterside residences reflects also the differences between the life in these residences during the rise and decline period of the Ottoman Empire. Life is more changeable than residences. Therefore, residence is an important factor in designating the glance of human being to the world. In this article some clues can be found about the reflections of that factor on our literature and society.

Key Words: Mansion, Pavilion, Waterside Residence, Mansion Life, Samiha Ayverdi, Turkish Literature.

Giriş

Tanzimat sonrası Türk edebiyatında, toplum için sanat anlayışının da etkisiyle, en çok işlenen konuların başında; *yanlış batululaşma, nesil çatışmaları, kültürel değişmeler* vb. konular gelir. Bu değişim sürecinin eserlere yansıyan en somut göstergesi ise, bir yaşama alanı olarak “mekân”dır. Zira kendisini üreten zamanı bir fotoğraf karesi hassasiyetiyle dondurarak bünyesinde muhafaza eden mekân, o dönemin kişileri ve bu kişilerin hayata bakış açıları, geleneksel veya modern değerlere yönelişleri gibi konularda bize önemli ipuçları verir. Bu da “zaman”² kavramıyla “mekân” kavramını birbirini tamamlayan iki unsur olarak görmemizi zorunlu kılar. Bütün bunlar bizi, genelden özele inmeye, insan hayatının aynası niteliğinde olan “ev”e yöneltir. Böylece ev, “*amacı her şeyden önce hayatın anlamını, insanın içinde*

¹ Bu makale; Ekim 2005 tarihinde, Yrd. Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ danışmanlığında Selami ALAN tarafından tamamlanan; **Sâmiha Ayverdi’nin Eserlerinde Üç Temel Mekân: Konak, Köşk ve Yalı** adlı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

* Yrd. Doç.Dr., ESOĞU Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: mdayanc@ogu.edu.tr.

** Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Anadolu Öğretmen Lisesi, Kaman, Kırşehir.

² Burada kastedilen daha çok “sosyal zaman”dır.

bulunduğu psikolojik sosyal şartların onu nasıl yönlendirdiğini ve tavırlarının neden öyle veya böyle olduğunu ortaya koymak”³ olan roman için vazgeçilmez bir mekân olmuş olur.

Edebî bir eserde mekân unsuru olarak kullanılan evin, iki temel fonksiyonunun olduğu söylenebilir. Bu fonksiyonlardan birincisi, o mekânda yaşayanların psikolojik yönleri, zevkleri ve ekonomik durumları gibi ferdî özelliklerini vermesi; ikincisi ise, evin dâhil olduğu sosyal çevre, kültürel yapı ve siyasî düzen gibi toplumsal nitelikleri yansıtmasıdır. Bir bakıma, “*insan varlığının ilk evreni*”⁴ olarak kabul edilen ev, içinde yaşayan insanı ve bağlı bulunduğu sosyal ortamı olduğu gibi yansıtan bir yaşama alanıdır. Bu nedenle de denilebilir ki “*ev, bir insanın ve kültürün kimlik kartı gibidir.*”⁵

Bir odanın döşeme tarzı ve eşyaların durumu, orada günlerini geçirenlerin bize tanıtılması açısından önemlidir.⁶ Çünkü evin her köşesi, o evde hayatını sürdürenler açısından, içinde farklı anıları barındırır, farklı zaman dilimlerini yaşatır. Mesela; bir evdeki geçmiş zaman dilimine ait eşyaların/malzemelerin tanıtılması, burada günlerini geçiren kahramanın kültür yapısı, iç dünyası ve kişiliği hakkında okuyucuya önemli bilgiler verir.

Ayrıca, insanın evinden etkilenmesi gibi, ev de bulunduğu çevreden etkilenerek çevrenin sosyal ve kültürel yapısını insana taşır. Mimarî yapısından iç tasarımına kadar evin her unsuru, içinde bulunduğu toplumun ve yaşanan zamanın izlerini yansıtır. Zira “*mekân, uygarlığın ve uygarlaşmanın vitrinidir. İnsanlığın uygarlaşma serüveninin ilk ayak izlerini mekânda gözleriz. Dolayısıyla mekân, genel ve geniş anlamda maddî ve manevî değerler manzumesini içinde barındırmaktadır. Romancı, bu değerleri "tasvir" ve "tanım" prizmasından geçirerek eserine taşır. Eserin bünyesinde yer alan mekân tablosunda, bir dönemin gelenekleri, eşya zenginliği, mobilya ve mefruşat tarzı, giyime ve eğlenceye dönük alışkanlıklar, modalar, argo ve günlük konuşmalar... yer alır ve bunlar, kuşkusuz, toplumu toplum yapan temel dinamiklerdir. Yazar, bunları ağırlık ve önem sırasına göre işleyerek romanını, o günkü toplumun aynası yapar.*”⁷ Buna göre, yapılan ev tasvirlerinden dönemin toplumsal düzeni ve yapısı hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür.

Evin psikolojik ve sosyal yönlerinin farkında olan roman yazarı, ev ortamını anlatarak kahramanının hayal dünyasını, hayat felsefesini, yaşadığı zaman dilimini, kişiliğini etkileyen kültürü; yani bütün olarak kişiyi oluşturan unsurları vermiş olur.⁸

Romanımızda Mekân Olarak Ev

Türk toplumunun önemli siyasî ve sosyal değişimler yaşadığı bir dönemde roman türüyle tanışan Türk yazarları, işleyecekleri konuları hazır olarak önlerinde bulurlar. Değişen değerlerle ilgili bu konuları, toplumu bilinçlendirme hissiyle ele alan ediplerimiz kullanabilecekleri ve yararlanabilecekleri örnekler ararlar.⁹ Bu gözlemlene sırasında “zaman”ın “mekân”la ilişkisinin farkına varmaları ise uzun sürmez. Daha ilk romanlardan itibaren “mekân”ın fonksiyonlarından istifade ettikleri görülür.¹⁰ Böylece, Türk toplumunun batılılaşma serüveninin de etkisiyle hemen hemen her alanda değişmeye başladığı bu

³ Mustafa Miyasoğlu, “Romanda Çok Seslilik”, **Roman Düşüncesi ve Türk Romanı**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1998, s.71.

⁴ Gaston Bachelard, “Mahzenden Tavan Arasına Ev, Kulübenin Anlamı”, **Mekânın Poetikası**, Kesit Yayınları, İstanbul 1996, s. 35.

⁵ Handan İnci Elçi, “Türk Kültüründe Ev”, **Roman ve Mekân**, Arma Yayınları, İstanbul 2003, s. 17.

⁶ Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 131.

⁷ Mehmet Tekin, **Roman Sanatı 1**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2003, s. 131.

⁸ Roman kahramanının içinde yaşadığı mekân, onun yaşam tarzını, psikolojisini yansıtır. Hatta bazı romanlardaki kahramanlar, buldukları çevreyle hatırlanırlar: “Şehir, mahalle gibi geniş mekânlar, sosyolojik; cadde, sokak gibi nispeten dar mekânlar, ekonomik ve sosyo-psikolojik; ev ve şahsî odalar ise, daraldıkça mahremleşen ölçülerde ferde ait psikolojik ipuçları ile şahısları ve hatta olayları aydınlatırlar.” (Hüseyin Tuncer, **Tarık Buğra'nın Hikayeleri Üzerinde Bir İnceleme**, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1992, s. 93.) Ayrıca daha fazla bilgi için bk: Metin Kayahan Özgül, **Samipaşazade Sezai'nin Küçük Şeyler'inde Fiktif Yapı**, Gazi Üniv. S.B.E., Yüksek lisans Tezi, Ankara 1984, s. 133.

⁹ Prof. Dr. Durali Yılmaz, **Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 12.

¹⁰ Ahmet Ö. Evin, **Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi**, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 76.

dönemde mekân, Türk toplumundaki değişimin somut bir göstergesi olarak romanlarda kendine yer bulmaya başlar.¹¹

Toplumsal değişim de göz önünde bulundurularak, mekân kavramında biraz daha özele inildiğinde ön plâna çıkan unsur “ev”dir. Kahramanlarını daha iyi tanıtmaya çabasında olan yazarlarımız, insan hayatının şekillendiği mekân olan “ev”e çok önem verirler.¹² Romanlarda ele alınan bu evler arasında ise, yeni Türk edebiyatının ilk dönemine mensup yazar ve şairlerin önemli bir kısmının, zamanlarının önde gelen ailelerinin çocukları olarak bu mekânlarda büyümeleri veya birbirlerini tanıdıkları yer olmaları bakımından konaklar ön plâna çıkar.

Konak hayatı; ilk romanlarımızın bazılarında konağın eski ideal günlerine duyulan özlemle birlikte işlenirken, bazılarında ise batılılaşma karşısında hızla değişen sosyal hayatın eleştirisinin bir aracı olarak kullanılır. Orta hâlli mahalle evlerine nazaran batılılaşma hareketinden çok erken/çabuk etkilenen konaklar, kültürel değişimdeki hızlarıyla da yazarlarımızın dikkatlerini çeken öncelikli mekânlardan olurlar. Ayrıca, Türk kültürüne yabancı bir mekân olan apartmanın ortaya çıkmasıyla, eskinin bütün değerlerini bünyesinde barındıran konak, bir simge hâline dönüşür.¹³ Doğu-batı çatışmasının işlendiği romanlarımızın çoğunda, bu karşıtlık önce mekân çatışması hâlinde kurgulanmıştır. “*Bu romanlarda şehir Haliç’te, Köprü ile ikiye bölünmüştür. Fatih ve çevresi gelenekseli, Beyoğlu ise batılılaşmış hayatı vurgular. Buna bağlı olarak eski şehrin büyük konakları ve mütevazı evlerinin karşısında Beyoğlu civarının modern apartmanları yükselir. Böylece semtler ve ev tipleri doğu-batı karşıtlığının simgelerine dönüşmüştür.*”¹⁴

Türk romanında, konak hayatı üzerinden doğu-batı karşıtlığını vurgulama düşüncesi ilk romanlarımızla birlikte başlar. Bu konutlardaki Avrupalı teşrifat, yaşama biçimi, sosyal ve kültürel değişim, Tanzimat dönemi romanlarımızın da temel konularından olur. “*Türk romancısı burjuva ev ve aile yaşantısını geniş şekilde tasvir etmiş, kimi zaman da eleştirel olarak ele almıştır.*”¹⁵

Bu eleştirilerde, 19. yüzyılda yaygınlaşan batılılaşma hareketlerinin evi de derinden etkilenmiş olması önemlidir. “*O güne kadar mahalle ölçüğünde işlevini en güzel şekilde yerine getiren ‘ev’, fizikî ve manevî portresiyle, kendimize özgü mesut bir terkinin ifadesiydi. Tanzimat’la gelen ‘iskân’ serbestliği, önce mahallenin duvarlarını (mahremiyetini) yıkar, nihayet artan nüfusla birlikte değişen ekonomik şartlar, evin temelini sarsar. Konak, yeni hayata uyum sağlamak için sığındığımız konut tipi olur. Ancak batılılaşma cereyanıyla kendini iyiden iyiye hisssettiren ‘asrî hayat’ anlayışı, konağın itibarını sarsmak için ‘apartman’ tipini ortaya çıkarır. Değişen şartlar, ‘apartman’ı, kelimenin tam anlamıyla bir ‘cazibe’ merkezi yapar. Onun etrafında, pıriltılı bir dünya kurulur. Batılılaşma arzusunun yön verdiği gündelik hayatın gözde mekânı olan apartman, sadece fizikî çevremizi değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda, geleneksel aile yapımızı da değiştirir: Aile reisinin otoritesi zayıflar, eğlenme, dinlenme ve yatma*

¹¹ “Cemiyetteki bu değişim veyahut deforme oluş, insan yahut toplum hayatının, bu hayattaki zihniyet, zevk ve bakış farklılaşmasının en belirgin tezahürlerini en kalıcı ve canlı biçimleriyle idrak edebileceğimiz “mekânı kullanış”ta, mekân-insan ilişkilerinde kendisini gösterir.

Mekânı kullanışın en somut görünümü ise mimarîdedir.

İşte bu doğrultuda, gerçekten de daha 1700’lü yılların ortalarından itibaren Osmanlı’nın mimarî eserlerine baktığımızda, klâsik Osmanlı mimarisinden bir uzaklaşım yaşandığına, adına Barok ve Rokoko denilen Batılı mimarî üslûplarının Osmanlı mekân ve mimarî anlayışına hâkim olduğuna şahit oluruz. Onsekizinci ve Ondokuzuncu asırdan bugüne gelen büyük mimarî eserlerin (cami, saray, sebil, kasır, konak...) hemen hepsinde bu üslûbun izlerine rastlamak mümkündür. Bu etkileniş saray ve köşkların bahçe düzenlerine, iç mefruşatına kadar uzanan bir yaygınlık kazanır.” (Fatih Andı, “Biz Heybeli’de Her Gece Mehtaba Çıkar mıydık?”, **İnsan Toplum Edebiyat**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 130.)

¹² Eserinde Türk romanının oluşumunu anlatırken halk hikâyesinden romana geçişi değerlendiren Ahmet Ö. Evin, ilk Türk romanı olarak adlandırılan “Taaşuk- Talat ve Fitnat”da dahi mekânın fonksiyonlarından başarılı biçimde istifade edildiğini belirtir: “...Romanın ana karakterleri, fiziksel ortamın, özellikle de iç mekânların dikkatli tasvirleri sayesinde, kendi toplumsal sınıflarına uygun ortamlarda görünürler. Kitap, yer yer on dokuzuncu yüzyıl İstanbul’unda ev içi hayatın koşullarını canlılıkla yakalamayı başarmıştır; bundan başka, yer yer iç monolog halindeki bölümlerinde, yazar bu tür tasvirlerin ne kadar önemli olduğunun altını çizer...” Ahmet Ö. Evin, **age.**, s.75.

¹³ Osman Gündüz, “Konak Hayatı ve Konağın Çöküşü”, **Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema II**, M.E.B. Yay., İstanbul 1997, s. 677.

¹⁴ İnci Elçi, **age.**, s. 28.

¹⁵ Nurullah Çetin, “II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanı (1878-1908)”, **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002, s. 52.

vakitlerimiz bambaşka bir vaziyet kazanır. Asırlar boyunca gündelik hayatını mahalle ölçeğinde kendi arzu ve ihtiyaçlarına göre şekillendirdiği ‘ev’de sürdüren bir toplum için trajik bir değişimdir bu.”¹⁶

Edebiyatımızda zamanla kültürel dönüşümün bir simgesi hâline gelen “konak”ları, eserlerinde mekân olarak kullanan ve buralarda yaşanan kültürel yabancılaşmayı konu edinen yazarlarımız arasında ismi en önde gelenlerden biri de hiç kuşkusuz Samiha Ayverdi’dir. Hatta Ayverdi, konaklarla Osmanlı İmparatorluğu arasında benzerlik ilgisi kurar ve eserlerinde imparatorluğun yıkılışını, “*minyatür imparatorluk*” dediği konaklarla sembolleştirir.

Samiha Ayverdi’nin Ev Anlayışı

Samiha Ayverdi, çeşitli vesilelerle geleneksel Türk ailesinden söz ettiği için ev kavramına sık sık başvurur.¹⁷ Evin insan hayatındaki önemine, toplumdaki yerine değinir. Değişen değerler karşısında evin konumunu vermeye çalışır. Eserlerinde, hem mükemmel olarak görüp idealize ettiği hem de kültürel yönden aşınmış evlere yer verir. Böylece kendince ölçü geliştirip okuyucusunda bir ev bilinci oluşturmayı hedefler. Bu örnekleri sunarken de, kendi çocukluğundaki evlerden yararlanır.

Ayverdi, çocukluğunda edindiği izlenimleri anlattığı “*İbrahim Efendi Konağı*” adlı eserinde, eski Türk evlerini ideal mekânlar olarak sunar ve buraları gelenek ve göreneklerin koruyucusu olarak görür. Bu evlerdeki insanların birbirlerine olan bağlılık ve muhabbetlerinin, sokağa; sokaktan da sosyal hayatın feodal merkezlikleri olan mahalleye yansıdığına inanır. Genellikle doğdukları evde ölme itiyadında olan Türklerin, evlerini ve mahallelerini hususî bir vatan gibi kabul ettiklerini; hayallerini ve hatıralarını muhafaza eden bu mekânları itina ile koruduklarını düşünür.¹⁸

Eski mimarlık geleneğinin mesken psikolojisini iki kere iki katıyetiyle hallettiğini savunan Ayverdi, eserlerinde parça parça, bu mimarlık geleneğinin ürünü olan eski Türk evlerinin özelliklerini anlatır. Yazarın özlemle bahsettiği bu evlerin özelliklerinden birisi, geniş ve ferah yapılarıyla, içlerinde barındırdıkları bütün fertlere hitap edecek şekilde düzenlenmeleridir. Gencinden yaşlısına, bu evlerde yaşayan herkes, bir başkasını rahatsız etmeden kendisine uygun bir ortam bulabilmekte ve bireysel ihtiyaçlarını giderebilmektedir. Yazara göre evlerin bu konudaki en güzel yanları, bireysel hareket imkânı sağladıkları insanların, aileden-bütünden kopmalarını engellemeleridir.¹⁹

Yazar, fiziksel yapıları ve doğayla bütünleşmiş hâllerini insan psikolojisine en uygun yapılar olarak kabul ettiği eski Türk evlerinin, sanat ve edebiyat yönünden de insanları doyurduğuna inanır. Bu evlerde kalan fertlerin fitratlarına uygun alanda kendilerini yetiştirme fırsatı bulduklarını söyler. Böylece her evin; bir akademi, bir sanat-edebiyat mekânı hâlini aldığını savunur.²⁰

Ayverdi, eserlerinde eski Türk evlerini gelenek ve göreneğin muhafaza edildiği yerler olarak görürken; konakları ise değişen kültürel yapıyı yansıtan mekânlar olarak değerlendirir. Saray ve ekâbir konaklarından diğer konaklara geçen kültür değişiminin boyutlarını, sıradan mahalle evlerinin tasviriyle

¹⁶ Mehmet Tekin, “Naim Efendi’den Faiz Bey’e-II, Yaprakdökümü: Evin Çöküşü”, **Dergâh**, Ocak 1997, s. 10.

¹⁷ “Ev kavramı genelden özele gidilerek verilir, köşk, saray, kasr, yalının tanımları yapılır; iç düzenleri anlatılır. Bu mekânlardaki iş bölümü en ince ayrıntılarına değin verilerle, iş bölümüne göre kişilerin adlandırılmasına gidilir. Çubukçular, şerbetçiler, mumcular, kahveciler gibi. Konak, köşk, yalı, saray, kasr, semt adlarından ünlü olanlarının adlarından söz açılıp bunların çarpıcı nitelikleri hatırlanır. O günün devlet, mahalle ve aile düzenindeki bütün terimlerin tanımları yapılarak kapsamları sergilenir. İstanbul denen yapıda Türk-İslam sentezini veren kimliği bilinen kişilerin ruh ve fizikî portreleri çizilir. Bu arada insanın Türk-İslâm sentezi içindeki konumu da vurgulanır. Bu insan, ‘toplum menfaatine başını koyan merkez insan’ diye adlandırılır. Eski aile, yeni aile karşılaştırılmalarına gidilir. Ev, çocukluğunun ve genç kızlığının emniyet ile huzurunu yaşadığı; ebeveyninin, yakın akrabalarının kendine sevgi ve şefkat kucağını açtıkları bir barınaktır. (Baniçiçek Kırzioğlu, “Eski İstanbul”, **Samiha Ayverdi Hayatı ve Eserleri**, C. 1, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Ens., Erzurum 1990, s. 192.)

¹⁸ Samiha Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1999, s. 37.

¹⁹ Ayverdi, “Eski Türk Evleri ve Çocuk”, **Bağ Bozumu**, Hülbe Yayınları, İstanbul 1987, s. 243.

²⁰ “Evet vücutta ruh ne ise, eski evlerinde de sofalar o idi. Odaların içinde, oturmaktan, çalışmaktan, düşünmekten ve konuşmaktan yorulan insanlar, ancak buraya çıkınca, çiçek suyu koklamış gibi ferahlar ve iklim değiştirmişçesine hafiflerdi. Böylece de sofalar, ev sakinlerinin, ruh ufku, ferahlık zemini olurdu. Her zaman sofayı odadan geniş tutan eski mimarlık geleneği, mesken psikolojisini iki kere iki katıyetiyle halletmişti.” (Ayverdi, **İbrahim Efendi Konağı**, s. 318.)

somutlaştırmaya çalışır.²¹ Sabit bir noktada duran orta halli evlerin tasvirini, değişen konakların vardıkları yeri göstermek açısından kıstas olarak kullanır. Değişimin boyutunu göstermek için, aynı semtte ve aynı mahallede bulunan evleri seçer. Böylece, insanların aynı ortamda olmalarına rağmen, farklı düşüncelere sahip olmalarının arka plânlarını/sebeplerini tespit etmeye çalışır.²² Değişimin ve eskiye bağlı kalmanın olumlu ve olumsuz yönlerini belirtmek ister.

Samiha Ayverdi'nin Eserlerinde Konak Hayatı²³

Ayverdi, konak hayatını hem yaşayarak görür, hem de büyükannesi Halet Hanım gibi şahıslardan bu mekânların eski dönemleri hakkında bilgiler alarak büyür. Edindiği bu bilgileri de, güçlü anlatım yeteneği sayesinde eserlerine aktarır. Bu mekânların, yazarın eserlerindeki yerini ve önemini anlamak için, romanlarını incelemek yeterlidir. Zira sekiz romanı bulunan Ayverdi, bunların altısında mekân olarak bu konutlara yer verir. Ayrıca, romanlarındaki şahıs kadrosunu oluştururken de, bu konutlarda yaşayan ve kendi çevresinde bulunan insanlardan istifade eder.

Biz de, Ayverdi'nin gerçek hayattan eserlerine aktardığı bu konutları ve buralardaki günlük hayatı farklı yönleriyle incelemeye çalışacağız.

Konakların Tasviri

Çocukluğunda, annesinin amcası olan İbrahim Efendi'nin Konağı'nı gören Samiha Ayverdi için konakların ayrı bir yeri vardır.²⁴ Eserlerine de gördüklerini yansıtan Ayverdi, konakların detaylı şekilde tasvirlerini yapmaya özen gösterir. “*En geniş anlamıyla çevreyi, zamanı, insanı ve olayları okuyucunun zihnine taşıyan bir araç*”²⁵ olan tasvir, eserlerinde kültürü geleceğe taşıma gibi bir gaye içinde olan

²¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, İstanbul'daki hayatın değişmesinde birinci dereceden etkili olan kişiler olarak saray halkını ve devlet adamlarını görür. Toplum yapının değişme nedenlerini kademe kademe belirttiği yazısında, konak sahibi olan devlet adamları için şunları aktarır: “Vükelanın çoğu Avrupa'yı tanımış insanlardı. İçlerinde saray feriki Edhem Paşa gibi orada tahsil edenler, Sârim Paşa gibi kısa bir müddet için olsa bile orada staj görenler, Mütercim Rühdü Paşa gibi bir garp dilini iyi bilenler vardı. Reşid Paşa, Ali ve Fuad, Fethi Ahmed ve Sâdık Paşa'lar Avrupa'da sefirlüklerde ve sefâret memurluklarına yetişmişlerdi. Geri kalanların bir kısmı da muvakkat memuriyetlerle gidip gelmişlerdi. Çoğu ferdî hayatlarında eski geleneklere sıkı sıkıya bağlı olan bu vezirler, farkına varmadan veya bilerek yerli hayata Avrupa'da gördükleri şeyleri naklediyorlardı. Bu suretle Tanzimat, saray ve ekâbir konağından yalıya ve köşke geçer.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, “İstanbul'da Hayatın Değişmesi”, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s. 133.)

²² Ayverdi, konak ve orta halli evler arasındaki bu farklılıkları, romanlarında eski hayatın temsilcisi olarak seçtiği kahramanlarla verir. Örneğin, “*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” romanında gözlemci figür Adli'nin bakış açısından, dış görünüşte aynı olan fakat yaşam felsefeleri farklılık gösteren insanlara ait evleri anlatır. Böylece, eski ve yeni tarzdaki evleri, aynı cemiyetteki farklı ruhların temsilcileri olarak sunar. (Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1997, s. 89.)

²³ Samiha Ayverdi'nin eserlerinde “Konak Hayatı”nı incelerken, genellikle konak sahiplerinin diğer “ev”leri olan köşk ve yalıları da ele alacağız.

²⁴ Samiha Ayverdi, Fevziye Abdullah Tansel'e göndermiş olduğu bir mektubunda, “*İbrahim Efendi Konağı*” adlı eserinin mahiyetini ve ortaya çıkışını şöyle anlatır:

“ ‘İbrahim Efendi Konağı’ isimli kitap ise, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun son saltanat yıllarına, hem de âilemizin bir koluna ayna tutan gerçek bir dramdır.

İbrahim Efendi annemin amcası, Şevkiye ve Şükriye hanımlar ise amcazâdeleridir. Semt, mekân, âilenin hayat tarz ve üslûbu, cemiyet münâsebetleri, şahıslar isimler otantiktir. Yalnız, rolleri meş'um üç kişiyi teşhir etmemek için, adlarını değiştirmek suretiyle Asaf'ı Âsım; Nâim'i Zâim; Reşad'ı da Fuat yaptım.

Daha geri plânda ve büyük annemin çocukluğuna sahne olan, büyük babası Mısır Vekili Hacı Süleyman Ağa'nın çevresini anlatan kısım da, gene aile büyüklerinden dinlediğim gibidir. Meselâ, Sadrazam Hüseyin Paşa ile Mısır Vekili Hacı Süleyman Ağa –yâni büyük annemim büyük babası- yalı komşusudurlar. Paşa, dirâyetli, uyanık, akıllı ve çok da güzel bir kadın olan Mısır Vekili'nin zevcesi Zekiye Hanımı müsaâde isteyerek ziyaret etmek ister ve ‘Zekiye Hanımdan soracağım müşküllerim var!’ diyerek bâzı bâzı Hacı Süleyman Ağa'nın yalısına geçip bu akıllı kadınla karşılıklı konuşurlarmış.

Netice olarak demek istediğim şu ki, bu kitapta hayâl mahsülü denecek hemen hiçbir çizgi yoktur. Aile bağlarımız yüzünden büyük amcamız İbrahim Efendi'nin konağı ile bizim evin arasındaki münasebet çok sıkı idi. En küçük yaşımdan itibaren çocukluk hâfizam, muhitimden devamlı olarak fotoğraf çekmiş olacak ki, sonradan bunlar idrâkimde develope olarak kağıda döküldü ve ortaya ‘İbrahim Efendi Konağı’ isimli kitap çıktı.” (İsmet Binark, *Samiha Ayverdi'nin Mektupları*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002, s. 354.)

²⁵ Tekin, *age*, s. 223.

Samiha Ayverdi'nin başvurduğu temel yöntemlerden biri olur. Bu tasvirlerde, önce konakların genel görünüşlerini, sonra da iç bölümlerini vererek bütünden parçaya doğru bir anlatım tarzı kullanır.

Samiha Ayverdi'nin konak tasviri yaptığı başlıca eseri “**İbrahim Efendi Konağı**”dır. Esere de ismini veren bu konak, “büyük ve hâli vakti yerinde bir ailenin, çocuklarını, damat ve gelinlerini, torunlarını, hizmetkârlarını barındıran oldukça büyük bir konut”²⁶ tanımlamasının tam bir örneğidir. Osmanlı'nın son döneminde mevkiye en üst makamlara gelen İbrahim Efendi, bu konakta kızları, damatları ve torunlarıyla birlikte yaşar. Ayrıca, konaktaki hizmetçi kadrosunun genişliği de onun makam ve rütbesinin büyüklüğünü gösterir niteliktedir.

“**İbrahim Efendi Konağı**” isimli eserinin başlarında konağı bütün zenginliği ile tanıtan Samiha Ayverdi, eserin sonlarında ise konağın ve konak ahalisinin düştükleri yokluk günlerine değinir. Konaklarında zamanlarının en gösterişli ve en rahat hayatlarını yaşayanlar, devlet yönetiminin el değiştirmesi yani II. Meşrutiyet'in ilânı neticesinde eski düzenlerini kaybederler. Eskiden her istedikleri önlerine konan İbrahim Efendi Konağı'nın sakinleri de bu kişiler arasındadır.

Samiha Ayverdi'nin eserlerinde, konakların bu karşıt hâllerini tasvir etmesinin sebebi, toplumsal çözülüşü somutlaştırmak uğraşı ve değer yargılarının alt üst olduğu, kuşaklar arası çatışmaların yaşandığı bir dönemin portresini çizme isteğidir.

Yazar, “**Yolcu Nereye Gidiyorsun**”, “**İnsan ve Şeytan**” ve “**Mesihpaşa İmamı**” adlı romanlarında da konaklara yer verir. Bu eserlerinde konakları, kahramanların o an içinde yaşadıkları ya da hatıralarında kalan mekânlar olarak anlatırken, yine kendi yaşamındaki konaklardan faydalanır. Fakat Ayverdi, bu konaklar için “**İbrahim Efendi Konağı**”nda olduğu gibi geniş mimari tasvirler yapmaz. Bu yapıları daha ziyade kültürel yönden ele alır.

Ayverdi, konak sahiplerinin diğer “ev”lerinden, mesela; köşklere de bahseder. Eserlerinde, varlık içerisinde yüzen ailelerin yazlarını geçirmek üzere güzel manzaralı yerlerde, bahçeler içerisine inşa ettirdikleri köşklere de sıkça yer verir. Ayverdi, her birini, “**devrinin irfanına ve son haddini bulmuş zevkine birer şahit**”²⁷ olarak düşündüğü köşklere anlatarak, konaklara yüklediği “**minyatür imparatorluk**” vasfını pekiştirme gayretindedir. Yani konakların, ihtişam ve yaşam yönünden, imparatorluğun bir maketi olduğunu vurgulama isteğindedir. Bir diğer düşüncesi ise, unutulmaya yüz tutmuş bir medeniyeti hatırlatmaktır.

Yalıları, “... **Boğaziçi hattının göğsüne oturtulmuş birer tuğra...**”²⁸ şeklinde değerlendiren Ayverdi, eserlerinde bu konutların da tasvirlerine yer verir. Bu tasvirlerde yalıları, hem Boğaziçi'nin güzelliğini bütünleyen görünüşleri hem de mimari yapılarıyla ele alır.

Samiha Ayverdi'nin konakları anlatırken değindiği, ihtişamlı bir hayattan sonra gelen sefalet hikâyesi köşk ve yalılar için de geçerlidir. Bir zamanların zevk, sefa ve eğlence merkezi olan bu yapılar, o dönem insanlarıyla yaşlanır ve bir müddet sonra yok olurlar. Buralara miras yoluyla sahip olan nesil, buraları beğenmez ve yaz aylarını kulübü, oteli olan Avrupaî semtlerde geçirmeye başlar. Artık bu binalar, yaz aylarında sadece bir iki haftalığına kullanılır hâldedir. Buralara gelen kişilerin sayısı da zamanla azalır ve bu nedenle bu konutların sadece birkaç odası faal olarak kullanılır. Böylece köşk ve yalılar, senenin uzun bir bölümünde kendi kaderleriyle baş başa bırakılırlar.²⁹

Konak Halkı

Konakların en büyük özelliklerinden birisi, barındırdıkları nüfuzun geniş olmasıdır. Samiha Ayverdi, makam ve mevki göstergesi olarak algılanan bu geniş kadroya³⁰, annesinin amcası olan İbrahim

²⁶ Doğan Kuban, “Konaklar”, **Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi**, c. 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yay., İstanbul 1994, s. 51.

²⁷ Ayverdi, “Sandıkburnu”, **İstanbul Geceleri**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1977, s. 64.

²⁸ “Boğaziçi”, **age**, s. 137.

²⁹ Ayverdi, “Kuzguncuk”, **Boğaziçi'nde Tarih**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002, s. 388-390.

³⁰ “Konakların kalabalık kadrosu bir nüfuz göstergesidir. Bu yüzden görevinden azledilen devlet adamları, çalışanların sayısını azaltmak zorunda kalmaktan hiç hoşlanmazlar.” (İnci Elçi, “Şehir Monografilerinde Konak Hayatı”, **age**, s. 34.)

Efendi'nin Konağı'nda şahit olur ve sahibinden hizmetçisine kadar tanıdığı bu konak halkını, hem hatıralarında hem de romanlarında anlatır.

Samiha Ayverdi eserlerinde konak hayatını geniş bir perspektiften ele alır. Konak halkını sadece konak sahiplerine mahsus bir algılamada içinde ele almaz, mütevazı bir yaklaşımla iyi diyaloglar kurup yakından tanıdığı hizmetli kadrosuna kadar tanıtır.

a- Hane Halkı

Dededen toruna geniş bir aile meclisine sahip bu konaklarda, hane halkı arasında dahi, hiyerarşik bir yapı vardır. Samiha Ayverdi de, konak sakinlerini bu hiyerarşideki rollerine göre ele alır. Konakta söz sahibi olan en yetkili kişi konağın beyidir.

Samiha Ayverdi'nin eserlerinde beylerin konak hayatına etkisi, genelde konağın ekonomik ve sosyal yönlerinde görülür. Görünürde konağın gündelik işlerine pek karışmayan beyler, varlıkları ve mevkileriyle konağın bu refah hayatının devamını sağlarlar. Ancak, konaktaki olaylara da her zaman hâkim olmaya çalışırlar ve konak dışına taşan bir durum olduğu takdirde, kendilerini hissettirirler.

Ayverdi'nin eserlerinde anlattığı beylerin ortak yönlerinden biri de, adlarıyla bütünleşmiş konaklarının hayatlarıyla da bütünleşmiş olmasıdır. Onların şan ve şöhretleriyle, konaklarındaki zengin ve lüks hayat doğru orantılıdır. Beyler, hayatlarının en güzel günlerini yaşarken, konaktakiler de rahat yaşamaktadırlar. Fakat onların makam ve mevkileri ellerinden alınca, konaklarındaki düzen de bozulur. Hatta beylerin ölümüyle birlikte, konaklardaki hizmetliler gönderilir, malzemeler satılır, sonunda ise konaklar elden çıkarılır.

Bu tarz çöküş yaşayan konak beyleri, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde görev alan ve birçok yolsuzluğa, usulsüzlüğe ismi karışan kişilerdir. Yazar, çocukluğunda tanık olduğu İbrahim Efendi ve konağına ait bu hikâyeyi "*Yolcu Nereye Gidiyorsun?*" adlı romanında Ziver Paşa ve konağına uyarlar. Ziver Paşa, II. Meşrutiyetin ilânıyla büyük bir çöküş yaşayan İbrahim Efendi ile benzer bir son yaşar.

Ayverdi'nin romanlarında iyi yönlerinden bahsedilen beyler de vardır. Bu beyler, "*İnsan ve Şeytan*" ile "*Mesihpaşa İmamı*" adlı romanlarda yer alan Halim Paşa ve Namık Paşa'dır. Geriye dönüş tekniği kullanılarak roman kahramanlarının hatıralarında tanıtılan bu beyler, Ziver Paşa'nın aksine oldukça iyi vasıflarla anlatılırlar.

Samiha Ayverdi'nin *Halim Paşa* ve *Namık Paşa*'yı olumlu yönleriyle ele almasını, onun eskiye duyduğu özlemle bağdaştırabiliriz. Bu beylerin ve konakların, romanların o günkü dünyasında yer almamaları ve geriye dönüş tekniğiyle anlatılmaları; Ayverdi'nin idealize ettiği Osmanlı Medeniyeti'nin de geçmişte kalmış olmasıyla benzerlik gösterir. Bu açıdan, beylerin Osmanlı'nın itibarlı dönemlerindeki ideal idarecileri, konakların ise o dönemlerin ihtişamlı ve huzurlu yaşamını temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Ayverdi, romanlarında sadece köşk veya yalılarıyla değindiği beyleri ise, konaktakilerden farklı yönde ele alır. "*Son Menzil*" ve "*Batmayan Gün*" romanlarında olduğu gibi, bu konutların beylerini daha çok psikolojik yönleri, aşkları ve gündelik yaşantılarıyla sıradan insanlar olarak tanıtır. Bunda, Samiha Ayverdi'nin köşkleri konaklar kadar kültürel mekân olarak ele almamasının ve köşkların hikâyelerini anlatma gibi bir amaç gütmemesinin etkisi vardır. Ayrıca, bu konutların tatil ve dinlenme amaçlı kullanılır olması, yazarın, beylerin sanatçı veya zevk ehli olma gibi bireysel yönlerini öne çıkarmasına fırsat verir.

Konakların harem kısmının gerçek hâkimi ise hanımlardır. Her istedikleri yerine getirilen hanımlar, sadece zevk ve safa işleriyle ilgilenirler. **Balkhane Nazırı Ali Rıza Bey**'in ifadesiyle; "*hanımefendiler dairelerinde kibarlık vakar ve haysiyetini muhafaza maksadıyla hiçbir işle meşgul olmazlar. Çocukları dayeleri, dadıları, lalaları büyütür, dâhili hizmetleri kahya kadınları nezaretiyle halayıklar görür, sabah kahvaltılarını kilerci kalfalar ihzar eder, kendilerinin giyinip kuşanmalarına oda kalfaları bakar, etime-i nefiseden mürekkep olan ve perhiz yemekleri namı verilen hususî taamları dışarıdan gelir. Hanende hanımlar tatlı dilli, güler yüzlü, neşeli nedimeler kendilerini eğlendirirdi. Daima mugaddî taamlar ile tagaddî eylediklerinden günden güne semizlenirler, çehrelerinin rengi taze ve*

*parlak görünür, ekserisi yaşından daha genç göründüklerinden bu hâl-i zindegîlerinden mahzûz olurlardı.*³¹

Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey'in konak hanımları için verdiği bu özellikler, genel olarak Samiha Ayverdi'nin anlattığı hanımlar için de geçerlidir. Fakat Ayverdi, eserlerinde hanımların yaşadıkları bu zengin hayatın yanında, konakların çöküşüne geçmesiyle birlikte, çektikleri sefaletten de bahseder.

Küçüklüğünde konak hayatını gören Samiha Ayverdi, kadın olması itibariyle konağın harem kısmında yaşayanları/yaşananları doğal hâlleriyle tanıma fırsatı bulur. Ayrıca, yazarın bu dönemde çocuk olması gözlemlerine katkı sağlar. Çünkü, Samiha Ayverdi'ye çocuk nazarıyla bakan hanımlar, onun yanında sırlarını çok rahat bir şekilde ortaya dökerler. Böylece Ayverdi, bir bakıma konağın gerçek hâkimi olan bu hanımların hayallerini, dertlerini, iyi ve kötü yönlerini öğrenir. Öğrendiklerini ise, eserlerine aktarır. Özellikle romanlarında kadın kahramanlarını oluştururken, bu hanımlardan faydalanır. Romanlarındaki anlatımlarda, olaylara kadın penceresinden bakabilmesinin yanı sıra duygu ve düşüncelerine vakıf olduğu bu kadınları birebir tanımanın rahatlığından istifade eder.

Konak hayatının sağladığı imtiyazlı ve rahat hayattan doğdukları andan itibaren faydalanan kesimin başında çocuklar gelir. Zengin bir ortamın etkisiyle zorluk ve sıkıntı bilmeden yaşarlar. Her türlü istekleri yerine getirilen bu çocuklar, genelde şımarık, müsrif ve geçim galesi duymayan insanlardır. Bu durumun temelinde, konak hanımlarının çocuklarıyla ilgilenmemeleri, çocukların dadıların ve mürebbiyelerin elinde büyümüş olmaları yatar.

Samiha Ayverdi eserlerinde, konak sahiplerinin çocuklarını genelde dertten kederden uzak hayatlarıyla işler. Fakat **“İbrahim Efendi Konağı”** adlı eserinde, İbrahim Efendi'nin kızları Şevkiye ve Şükriye Hanımefendilerin, eski sistemin çöküşüyle yaşadıkları sıkıntılı hayatı da anlatır.

Samiha Ayverdi'nin eserlerinde bahsedilen konak sahiplerinin çocuklarının genel özellikleri, çok rahat bir yaşam şartlarının olmasıdır. Doğdukları andan itibaren refah ve zengin bir ortamın içinde bulunan çocuklar, hiçbir sıkıntı çekmeden büyümektedirler. Gelecek kaygıları da olmadığı için, kendilerini geliştirme gayreti göstermemektedirler.

Ayverdi'nin gerek romanlarında gerekse diğer eserlerinde bahsedilen bu çocukların genel özelliklerinden birisi de, toplumdan kopuk olmalarıdır. Siyasî gelişmelerden uzak oldukları gibi, halkın durumundan da haberleri yoktur. Devletin kaç cephede savaştığıyla veya milletin yiyecek bulup bulamadığıyla ilgilenmezler. Bir bakıma onlar, konaklarında oluşturdukları bir masal dünyasında yaşarlar.

Ayverdi, konağa mensup çocuklardan bahsettiği **“İbrahim Efendi Konağı”** ve **“Yolcu Nereye Gidiyorsun”** eserlerinde bu masal diyarının çöküşünü verir. Düzenlerinin bozulması üzerine, çocukların çektikleri sefaleti anlatır. **“Batmayan Gün”**, **“Son Menzil”** gibi sadece kahramanların statülerini belirtmek amacıyla köşk veyalılara yer verdiği eserlerinde ise, siyasi yapıya değinmez. Şahısları, zengin ve rahat yaşamın etkilediği kişisel özellikleriyle ele alır.

Konaklardaki hane halkının üyeleri arasında, bu geniş aile yapısına sonradan dâhil olan damat ve gelinler de bulunur. Ayverdi, evlilik yoluyla aileye karışan bu kişilerin genel niyetini, konağın maddî gücünden istifade edebilmek olarak görür. Zengin ve itibarlı bir Paşa'nın veya Bey'in çocuğuyla evlenmek, onların da aynı zenginlik ve itibardan nasiplenmeleri için bir yoldur. Yazar, hatıralarında yer alan bu tip şahıslara romanlarında da yer verir.

Samiha Ayverdi, konak halkına damat ve gelin olarak sonradan katılan kişileri genel itibariyle olumsuz tanıtır. Konak sahiplerinin çocukları, babalarının serveti ve itibarı sebebiyle, kendilerinden daha üstün vasıflara sahip kişilerle evlenebilmektedirler. Bu kişilerin evliliklerinde, gerçek bir sevgi değil; daha çok zengin ve rahat bir hayata ortak olabilmek isteği vardır. Neticede, Samiha Ayverdi'nin eserlerinde tanıtılan bu damat ve gelinlerin yaptıkları evliliklerin hiçbirinde mutlu bir aile tablosuna rastlanmaz.

³¹ Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, “Kibar Konakları”, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz: Ali Şükrü ÇORUK, Kitabevi Yay., İstanbul 2001, s. 363.

Samiha Ayverdi, konak sahiplerinin torunlarını bu hayatın en imtiyazlı kesimi olarak tanıtır. Bu kişileri, iyi ve kötü karakterde olanlar diye ikiye ayırmak mümkündür. Kötü vasıflarla verilen torunlar; eğlenceyi ve gezip tozmayı seven, konağın mal varlığını israftan çekinmeyen kişilerdir. Ayrıca, bu kesim, Batı kültürüne açık olmaları ve devirlerinin en teknolojik, en lüks nimetlerinden yararlanmalarıyla da dikkat çeker.

İyi nitelikleriyle tanıtılan torunlar ise, çevresindeki insanların dertleriyle ilgili ve merhametlidirler. Sakin bir hayat taraftarı olan bu torunlar, sanata ilgi duyan kültürlü insanlardır. Bağlı oldukları manevî bir merkez vardır ve genellikle diğer hane halkı tarafından anlaşıl(a)mamaktadırlar.

Samiha Ayverdi'nin eserlerinde konak sahiplerinin torunları sıfatıyla tanıttığı kişilerin genel özelliklerinin başında çok rahat ve zengin bir ortamda büyümeleri gelmektedir. Çocuklukları varlıklı ailelerinin yanında geçen bu şahıslar, sıkıntı bilmeden büyürler.

Bu kişilerin ortak özellikleri arasında iyi eğitim imkânlarına sahip olmaları başta gelir. Ayverdi'nin eserlerinde olumlu yönleriyle tanıtılan *Aliye*³², *Leyla*³³ ve *Ratibe*³⁴ için bu eğitim oldukça faydalıdır. Onların sanatla, kültürle uğraşmaları ve hatta öğretmenlik yapmaları bu sayede olur. Oysa *Mebrûre* ve *Fuat*³⁵ için bu eğitim sadece sosyete de yer edinmek, Batı kültürüne daha da yaklaşmak anlamı taşır.

Samiha Ayverdi'nin eserlerinde geçen torunların konak hayatını etkilemeleri de karakterleriyle aynı doğrultuda gerçekleşir. Romanlarında kahraman olarak yer alan *Aliye* ve *Leyla*'nın köşklerinde süren hayatı etkilemeleri söz konusu değildir. Hatta onlar bu hayattan kaçarak, kendi anlayışlarına uygun mekânlar bulurlar. Bu durum, yazarın hatıralarında yer alan *Ratibe* için de geçerlidir. O da fırsat buldukça kendisine huzur veren bir ortam olan amcası Hilmi Bey'in evine kaçar.³⁶ *Mebrûre* ve *Fuat* ise, hesapsız harcamaları, lüks düşkünlükleri ve sadece kendi menfaatlerini düşünen yapılarıyla konağın çöküşüne zemin hazırlayanlar arasındadırlar. Onların konaktan kaçmaları ise, ancak konağın maddî kaynakları tükendiği zaman olur.

b- Hizmetliler

Konak halkının büyük çoğunluğunu hizmetliler oluşturur. Hane sahiplerinin çok fazla olmamasına karşılık, konaktaki hizmetli sayısı iki-üç binlere kadar çıkabilmektedir. Özellikle vezirlerin ve üst makamdaki devlet adamlarının konaklarında hizmetli sayısı oldukça fazla tutulur. Konaklardaki hizmetli sayısının bu kadar fazla olması hem konakların büyük yapılar olmasından hem de bu durumun bir itibar meselesi olarak algılanmasından kaynaklanır.

Sayınca oldukça fazla olan bu hizmetliler arasında ise, kozmopolit bir yapıya sahip imparatorluk gibi, Osmanlı sınırlarının uzandığı her bölgeden insan vardır. Ayrıca bunların dışında, Avrupa'dan gelen ve mürebbiyelik, yabancı ders hocalığı gibi değişik alanlarda hizmet eden insanlar da bulunmaktadır.

Samiha Ayverdi, "*İbrahim Efendi Konağı*" adlı eserinde, kendi çevresindeki hizmetlileri tanıtanın yanı sıra, geniş bir hizmetli kadrosuna sahip olan vezir konaklarını göz önünde bulundurarak, konaklarda bulunan hizmetlilerin geneli hakkında bilgi verir. On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru hizmetli sayılarının düşmesine rağmen bu konaklar hâlâ minyatür bir devlet/imparatorluk gibidirler. Ayverdi, devlet işlerini de konağında yürüten vezirlerin sadece idarî işlerinde bile birçok hizmetlinin görev aldığını belirtir:

³² Samiha Ayverdi, *Aliye*'yi "*Batmayan Gün*" adlı romanında, muktedir bir devlet adamı vasfını yüklediği İrfan Paşa'nın torunu olarak tanıtır. (Ayverdi, *Batmayan Gün*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2001.)

³³ Yazarın "*Yaşayan Ölü*" romanında oluşturduğu kahramanlardan biri olan Leyla, anne babasının ölmesi üzerine büyükannesinin yanında köşkte büyümüş biridir. (Ayverdi, *Yaşayan Ölü*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2001.)

³⁴ *Ratibe*, Ayverdi'nin annesinin amcası olan Meclis-i Maliye Reisi İbrahim Efendi'nin öz torunudur. (Ayverdi, *Ratibe*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002)

³⁵ *Ratibe*'nin üvey kardeşi olan Mebrure, on beş yıl gibi uzun bir zaman çocukları olmayan Şevkiye Hanımefendi-Doktor Salih Bey çiftinin evlatlık edindikleri bir Çerkez kızıdır. *Fuat* ise; Mebrure'nin parası için evlendiği, sarayın doktorlarından beş çocuk babası ve yaşlı İbrahim Paşa'dan olan oğludur.

³⁶ *Age*, s. 166.

“On sekizinci asır sonlarında orta hâlli bir vezir konağının kapu halkı, binlerden beş altı yüze düşmüş bulunmakla berâber, gene de bir minyatür devlet örneği vasfını muhâfaza ediyordu. Şöyle ki, bir vezir dâiresinin idâre teşkilâtı içinde yer alanlar, kethüdâ, kethüdâ kâtipleri, harem kethüdâsı, dîvan efendisi, mektupçu, hazînedar, hazîne kâtipleri ve imam gibi yüksek kademelerden sonra; vezîrin muhâfız taburunu teşkil eden gedikli iç ağaları ve bunların zâbitleriyle silâhtar ağa gelirdi.”³⁷

Kadın hizmetliler, konağın ana bölümlerinden olan harem kısmının bütün işlerini gören, konak hanımlarının her türlü ihtiyaçlarını gidererek onların çocuklarını yetiştiren kişilerdir. Hiçbir maddî sıkıntı görmeden yaşadıkları konakta, kendilerine verilen görevleri en iyi şekilde yapmaya çalışırlar.

Konaklardaki kadın hizmetlilerin geneline cariyeler oluşturur. Cariyeler, esir tacirleri tarafından Hint, Gürcü, Hata, Berber, Nobe, Sûdan veya Habeş gibi memleketlerden ekseriya küçük yaşta kaçırılarak, konaklara, köşklere satılan kişilerdir. Buralarda istidatlarına göre yetiştirilen cariyeler; sütana, dadı, odalık, hanende ve sazende gibi değişik vasıflarla çeşitli işlerde görev yaparlar.³⁸

Konakta görev yapan kadın hizmetliler arasında Ermeni, Rum, Yahudi veya Avrupa'nın değişik yörelerinden kişiler de vardır. Konak sahipleri, Osmanlı toplumu içerisinde yer alan bu milletlere de çeşitli vazifeler verirler. Özellikle terzilik hususunda bu hizmetçilere başvurulur. Bunun sebebi ise, konaktaki hanımların batı tarzı giyinmeye özenmeleridir. Konakta yatılı kalmayarak, işleri olduğu vakitlerde konağa uğrayan bu terziler, hanımların kendilerine ilgisi dolayısıyla konaktaki diğer hizmetlilere karşı kaprisli bir tutum içine girerler.

Özellikle Osmanlı'daki batılılaşma hareketleri ile birlikte, konaklardaki bu yabancı hizmetçilerin etkinliği artar. Hatta varlıklı aileler, çocuklarının Avrupaî bir tarzda yetişmesi için, dadıların yanında Avrupa kökenli kişilere yani mürebbiyelere de görevler vermeye başlar. Mürebbiyeler, diğer yabancı hizmetçilerin genelinden farklı olarak, konakta kendilerine verilen odada yatıp kalkmakta ve gerek konağın hanımından gerekse diğer hizmetlilerden aşırı derecede saygı görmektedirler.³⁹

Ayverdi, mürebbiyeliği “*topsuz tüfeksiz bir imparatorluk*”a benzetir. Çocukların sorgusuz sualsiz bir şekilde mürebbiyelik müessesesine teslim edilmesini, kültürümüze, geleneğimize ve inancımıza vurulan en ağır darbelerden birisi olarak görür. Mürebbiyenin eline bırakılan çocuk, anne babasından uzak, örfünden âdetinden kopuk olarak yetişmiştir:

“Kırk sene evvel İstanbul'da mürebbiyelik, topsuz tüfeksiz bir imparatorluk demektir. Müreffeh bir Türk ailesinin içine adım atmak demek, orada asla muâhaze ve itiraza çarpılmadan saltanat sürmekle birdir. Mürebbiyenin hususî odası, hizmetine verilen cariye, kaprislerine körü körüne itaat eden bütün bir ev halkı vardır. Mürebbiye, evin içinde kimsenin anlamadığı bir dille okutup yazdırıldığı çocukla ne yapar, ne söyler kimse bilmezdi. Bilinmesi lazım olan şey varsa, onun her yaptığının her işlediğinin aynı hikmet oluşu idi. İşte bu yüzden de çocuk altı yaşına geldiği halde, «ezan okunuyor» diyeceği yerde «imam bağırtıyor» dedi. Henüz büyükbabası, konağında cemaatle namaz kıldığı, kendi babası Cuma namazlarını kaçırmadığı hâlde, mürebbiyenin şaheseri olan bu körpe insana, mukaddesatı bir yüz karası imiş gibi silinmek, bertaraf edilmek zevki aşılandı.

Fakat çocuk, bu darbeyi sade imanına yemedi. Din, merkezden muhite açılan iç içe halkaların hepsini birden kucakladığı için ilk kastedilen o oldu ise de, milliyeti, an'anesi, bağları, hatıraları hulâsa tek mil kıymetleri teker teker kurşun sıkılan hedefler arasında kolay kolay devrilip gitti.”⁴⁰

³⁷ Age, s. 38.

³⁸ Mehmet Zeki Pakalın, “Cariye” Mad., **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 1, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 259-260.

³⁹ “Batılılaşma hareketi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk konak, köşk ve yalılarına yabancı mürebbiyelerin girmesini de sağlamıştır. Çocukların ev içindeki eğitimini gerçekleştirmek için eve alınan ve ait olduğu kültüre göre milliyetleri de değişen mürebbiyelerin hemen hepsi kendi kültürlerini evin çocuğuna telkin etmeye, Türk çocuğundaki millî şuuru ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bu yıllarda gerçek hayatta olumlu mürebbiyeye az rastlandığı gibi yazarlar da romanlarında olumlu mürebbiyelere çok az yer vermişlerdir. Hatta romanlarımızdan mürebbiye konusuna eğilenler içinde sadece tek bir olumlu yabancı mürebbiyeye rastlandığı dahi ifade edilmiştir. Bu mürebbiye, Halit Ziya'nın Aşk-ı Memnu'sundaki Matmazel de Courton'dur.” (Selçuk Çıkla, “Romanlarda Yabancı Kişiler/Mürebbiyeler”, **Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünun Romanı**, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 330.)

⁴⁰ Ayverdi, “Beyoğlu”, **İstanbul Geceleri**, s. 127-128.

Mürebbiyelik müessesesini sert bir dille eleştiren Ayverdi, başka görevlerle konağa gelen yabancılardan da pek iyi bahsetmez. Konağı ve buradaki hayatı beğenmez, önemsemez tavırlarla konağa gelen bu kişiler batının birer temsilcisidirler. Konak halkı onlardan bol bol Batının refahı, zenginliği, modernliği ile ilgili hikâyeler dinlerler. Kutsal bir mekândan haber alırcasına dinlenen bu hikâyeler, konaklardaki batı hayranlığının temelini hazırlayan en önemli etmenlerdendir.

Ayverdi, “*İbrahim Efendi Konağı*” adlı eserinde konağa giren bu batı kökenli ve Beyoğlu müdavimi hizmetlileri, konakların batıya açılan arka kapıları olarak yorumlar. Bu kişilere karşı duyarsız olan konak sahiplerini ise, İbrahim Efendi'nin şahsında eleştirir:

“*Acaba İbrahim Efendi, bu Olga'ların bu Fani'lerin, bu Raşel'lerin Garb'a açılan birer arka kapı olduklarını bilmiyor muydu? Biliyorsa, evin içine, Beyoğlu ile Paris'in bu kapılardan girmesi hoşuna gidiyor muydu? Ne ki, gitse de gitmese de yapacak başka bir şey yoktu. Zira hem-seviye bulunduğu ailelerin hepsinde bu Olga'lar, Fani'ler, Raşel'ler vardı. Ve Garp, Türk aristokrasisinin kapılarını bu Avrupalı taslaklarının eli, dili ve zevkiyle zorluyordu.*”⁴¹

Bu yabancı hizmetliler, ekmeğini yedikleri, parasını aldıkları Türk konaklarını hiçbir zaman beğenmemektedirler. Hatta oradaki yaşama dalga geçmektedirler. Bu durum ise, onların etkisinde kalarak Beyoğlu'nu mesken edinmiş konak gençlerinin kendi adetlerine düşman olmasına neden olur.⁴²

Samiha Ayverdi, bayan olması yönüyle konaklardaki kadın hizmetlileri daha yakından tanır ve eserlerinde onlardan sıkça bahseder. Fakat Ayverdi, konağın hizmetli kadrosunun diğer kanadına ait olan erkekleri de ihmal etmez; onları da tanıtır veya romanlarına kahraman olarak kullanır. Fakat erkek hizmetlilerin kişisel özelliklerini, kadın hizmetlilerde olduğu gibi ayrıntıya inerek anlatmaz ve bu hizmetlilerin, konak hayatında kendilerine düşen işi en iyi şekilde yapmaya çalışarak konağın itibarına yakışır tarzda giyindiklerini belirtir.

Konakların Sosyal Hayattaki Yeri

Konaklar, II. Meşrutiyet'in ilânına kadar, toplum hayatını etkileyen en önemli mekânlar arasındadırlar. Zira bu mekânlar; siyasî, teknolojik ve kültürel üstünlükleriyle/farklılıklarıyla diğer evlere örnek teşkil ederler. Vezirler ve paşalar gibi devletin yönetim kadrosunun bu binalarda ikamet etmeleri ve bürokratik işlerini buralara taşımaları, konakları halkın gözünde yüceltir. Ayrıca bu konutların, rahat ve lüks bir yaşamın mekânı olmaları, devrin bütün teknolojik gelişmelerine kısa zamanda sahip olmaları gibi hususlar, halkın buralara özenti duymasına sebep olur. Bu bakış açısı ve özenti sonucu ise halk, saraylardan sonra batılılaşmayı en kısa sürede kabul eden ve kültürel değişiklikleri en hızlı şekilde yaşayan konakları, imkânları elverdiği ölçüde taklit etmeye çalışır. Böylece konaklar bir bakıma, sosyal hayatın yönlendirici aktörleri konumundadırlar.

Siyasî Yapıya Etkileri

Yakın zamana kadar İstanbul'da kamusal binalar ve bugünkü gibi resmî daireler yoktur. Sadrazam, şeyhülislâm ve İstanbul kadısı gibi devlet erkânı, resmi işlerini kendi konaklarında görmektedirler.⁴³ Yani, her yüksek memurun konağı, ailesiyle yaşadığı mekân olduğu gibi, aynı zamanda onun ofisidir.⁴⁴ Bu yönleriyle konaklar, devletin siyasî yapısı üzerinde en etkili mekânlar arasındadırlar.

Konakların siyasî yapıya olan bu etkileri, konak hayatını her açıdan tanıtmaya çalışan Samiha Ayverdi'nin eserlerine de yansır. Yazar, “*İbrahim Efendi Konağı*” adlı eserinde konakların resmi ofis

⁴¹ Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, s. 64.

⁴² Age, s. 160

⁴³ İlber Ortaylı, “Bâbüâli Denen Yer”, *İstanbul'dan Sayfalar*, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 68.

⁴⁴ “Özellikle Tanzimat sonrası sosyal ve resmi hayatımızda “konak”lar çok önemliydi. Buralar insanları, aileleriyle birlikte yaşadıkları, resmi işlerini gördükleri birer mekândırlar. Yani bugünkü anlamda hem evdiler hem de resmi ofis. Mesela; Mustafa Reşit Paşanın konağı çoluk çocuğuyla yaşadığı bir ev olduğu kadar resmi görüşmelerini de yaptığı bir yerdirdi. Yani özel ve iş hayatının aynı anda mekânıydı burası.” (Muharrem Dayanç, “Buldum, Evet Buldum!”, *Denemeyi Denemek*, Ebabil Yay., Ankara 2006, s. 29.)

olarak kullanılma özelliklerine de değinir. Tanzimat sonrasına kadar süren bu gelenek neticesinde, sadrazam konağının hükümet dairesi olarak kullanıldığını belirtir ve serasker Hüseyin Avni Paşa'nın, konağında düzenlenen bir vekiller heyeti toplantısı sırasında öldürüldüğünü söyler:

“Vezirlerin, vezîr-i azamların, kadıaskerlerin, seraskerlerin, şeyhülislamın ikametgahı olan konaklar, eskiden hükümet dairesi olarak da kullanılırdı. Tanzimat ötesine kadar bu an'ane yürümüş ve sadrazamın konağı, resmî devlet dairesi hüviyetini de muhafaza etmişti. Hatta Sultan Abdülaziz'in hal'ini hazırlayanların elebaşısı olan Serasker Hüseyin Avni Paşa, Çerkes Hasan tarafından Mithat Paşa'nın Soğanağa'daki konağında bir vekiller heyeti toplantısında bastırılarak öldürülmüştü.”⁴⁵

Ayverdi, İbrahim Efendi'nin şahsında, konak sahibi devlet adamlarının şahsî menfaatlerini imparatorluğun menfaatlerinden daha üstün tuttuklarını anlatır. Onlar için, devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durum, kendileri için bir nimettir. Bu sebepten ötürü, devlet yönetiminde söz sahibi oldukları hâlde, kendi kabuklarına çekilip ve halktan kopuk özel dünyalarında yaşarlar.⁴⁶

Konak sahiplerinin makam ve mevkileri Ayverdi'nin romanlarına da yansır, fakat yazar, onların devletin üst kademelerinde görev almalarını, paşa veya bey olmalarını, sadece sosyal statülerini ve müreffeh hayatlarını vurgulamak için kullanır. “*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” romanındaki Ziver Paşa haricinde, bu paşaların ve beylerin, devletin siyasî yapısına etkilerinden bahsetmez.

Yazar, “*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” romanındaki Ziver Paşa karakterini, halk tarafından “*Hafiy*e” diye nitelendirilen bir Osmanlı paşası olarak tanıtır.⁴⁷ Ziver Paşa'nın, yazarın diğer romanlarındaki paşa ve beylerden farkı, elindeki siyasî gücü kendi menfaatleri için kullanmasıdır. Paşalık sayesinde kendisine ve çevresindekilere dokunulmazlık sağlamakta; istediği kişiyi istediği yere sürgün olarak gönderebilmektedir. Bu romanda, Ziver Paşa elindeki yetkiyi, sadece şahsî işleri için kullanır.

Konakların Mahalledeki Diğer Evlerle İlişkileri

Konaklar, sosyal statüleri ve yaşam tarzlarındaki farklılığa rağmen, orta hâlli evler ile aynı yerleşim birimlerinde iç içe bulunurlar. Bu yapılar, diğer konutlara göre daha iyi maddî koşullara sahip olmalarına rağmen, diğer evlerle aynı mahallede, aynı sokakta yan yana inşa edilirler. Bu durumun temel sebebi, Osmanlı toplumunda hiçbir zaman zengin-fakir ayrımının yapılmamış olmasıdır.⁴⁸

Samiha Ayverdi, varlıklı yapılarıyla konakları, mahalleyi tamamlayan unsurlar olarak görür. Hacimleri ve şekilleriyle sıradan mahalle evleri arasında sivrilmelerine rağmen konaklar, mahallenin yoksuluna, duluna ve yetimine açık kapıları ile çevrelerindeki sosyal hayatı dengeleyen yapılarıdır:

“... Nihayet bu, nice mâcerâlardan nice serencamdan arta kalmış insanlar gibi hâtıralarla yüklü sokakların üstündeki evler, bir meşverete bir muhabbete bir derin düşünceye dalmış dostlar gibi yan yana, baş başa, karşı karşıya sıralanmış büyük evler, küçük evler, boyalı evler, boyasız evler, yeni evler, eski evler ve bu evler silsilesinden hacimleri, şekilleri, planlarıyla ayrılıp sivrilen konaklar mahallenin muhtâcına, yoksuluna, duluna, yetimine kapıları açık varlıklı konaklar, dirlikli konaklar, mahalleyi tamamlardı.”⁴⁹

Ayverdi, “*Mesihpaşa İmami*” ve “*İnsan ve Şeytan*” romanlarında, konaklarla diğer evler arasındaki ilişkiyi, yukarıda bahsettiğimiz şekilde olumlu yönleriyle anlatırken, “*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” ve “*İbrahim Efendi Konağı*” adlı eserlerinde ise, olumsuz yönleriyle ele alır. Bu durumu, daha önce de ifade ettiğimiz gibi şöyle izah edebiliriz: Ayverdi'nin bu konuyu olumlu olarak aktardığı romanlarındaki konaklar, roman kahramanlarının hatıralarında ve geçmişte kalan mekânlardır. Bu bir

⁴⁵ Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, s. 37-38.

⁴⁶ *Age*, s. 59-60.

⁴⁷ Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, s. 14.

⁴⁸ Bu tespiti, Orhan Okay'ın “*Bir Başka İstanbul*” adlı eserinde de görmek mümkündür: “Yolun Süleymaniye istikametindeki dar sokaklarında Osmanlı sivil mimarisinin çok güzel örnekleri olan üç dört katlı büyük konakları arasında tek veya iki katlı evler, zengin, orta halli ve fakir insanların, aralarında sosyal sınıf farkı gözetilmeden bir beraberlik içinde yaşadıklarının sembolü olarak duruyorlardı.” (M. Orhan Okay, “Bir Sokağın Fotoğrafı”, *Bir Başka İstanbul*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002, s. 200.)

⁴⁹ Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, s. 42.

bakıma, Ayverdi'nin, Osmanlı'nın gücünün zirvesinde olduğu ve konakların diğer evlerden kopmadığı zamanlara duyduğu hasretin yansımasıdır. Konaklarla evler arasındaki ilişkinin olumsuz yansıdığı eserlerde ise zaman, devletin sıkıntıda olduğu, buhranlar geçirdiği dönemdir. Ayverdi, bu çöküntünün nedenlerinden biri olarak konaklarla evler arasındaki kopukluğu görür. Dolayısıyla, olumsuz şekilde yansıtılan bu konaklar, siyasî bunalımların oluşmasına ve sosyal çöküntülerin ortaya çıkmasına sebep olan mekânlardır.

Konak, Köşk ve Yalılardaki Kültürel Yapı

Samiha Ayverdi, anneanesi Halet Hanım gibi şahıslar ve küçükken gördüğü İbrahim Efendi Konağı gibi konaklar vasıtasıyla, imparatorluk devri konak hayatının pek çok ayrıntısını öğrenme fırsatı bulur. Ayverdi, Türk milletinin geçmişten bugüne taşıdığı örf ve âdetleri geleceğe aktarmada kendisini sorumlu bilir ve eserlerinde bu sorumluluğu yerine getirmeye çalışır. Bunu yaparken de, mekân olarak, kendi yaşamındaki evlerden istifade eder.

Örf ve Âdetler

Ayverdi, sıklıkla belirttiğimiz gibi, örf ve âdetlerin toplumu oluşturan ve geleceğe taşıyan değerlerin başında geldiğine inanır. Hatta bu geleneksel yapı, yazara göre, kanunlardan daha etkilidir. *“Hukuk, bir ahlâk çizgisinden medet beklemez. Vazifesi cezâî müeyyidelerle karşımıza çıkmak sûretiyle bir ayrı sâhanın sözcüsü olmaktan ibarettir. Örf, âdet ve ahlâkın karakterinde ise objektif cezâî vasıf olmamakla berâber, içtimâî hayatta kazanmış bulunduğu tasvip ile hukuktan ileri geçerek ondan çok daha müessir, daha sözü geçkin ve daha nâfiz hâle gelmiştir.”*⁵⁰ Kanunlar, ne kadar ağır ve sıkı olurlarsa olsunlar, eğer toplum örf ve âdetlerine sahip çıkmıyorlarsa, cemiyetin temelleri de sarsılmış demektir. Bu sebepten ötürü, örf ve âdetlerin toplum yapısında önemi büyüktür:

*“...Örf ve âdetlerin tesir sâhası genişlediği ölçüde hukuka düşen işler de hafifler ve azalır. Ne ki örf ve âdetleri ne tek kuvvet kaynak olarak görmek ne de ondan vazgeçmek mümkün olduğuna göre, âmme vicdânında örf ve âdetlerin tesir ve nüfûzunu te başına kanun vâzı olarak görmemek gerekir. Zira öyle ham ve işlenmemiş toplumlar vardır ki, onları ancak cezâî müeyyideler tedip ederek korkutup yola getirir. Şu hâlde kanunlar ne kadar çok ve sıkı olursa olsun, örf ve âdetler çözülmüş ise, milli terbiye de cemiyetin temelleri de sarsılmış olarak sağlığını büyük ölçüde kaybetmiş demektir.”*⁵¹

İstanbul; güngörmüş, eyyam sürmüşlüğü zarafeti ve kıvraklığı ile kendine mahsus bir âdetler zincirine sahiptir.⁵² Senelerce, hatta asırlarca işlenen bu seviyeli yaşayış tarzının bütün incelikleriyle yansıdığı mekânların başında ise konaklar gelir.

Konaklardaki Protokol

Sahiplerinin genelde üst düzey devlet adamları olmaları ve bu mekânları resmî ofis olarak da kullanmaları nedeniyle konaklar, ağır bürokratik havanın hissedildiği yerlerdir. Yazar, kendi yaşamında, konaklardaki protokol ortamına annesinin amcası İbrahim Efendi Konağı'nda şahit olur. Meclis-i Mâliye Reisi İbrahim Efendi'yi görmenin, o kadar kolay bir iş olmadığını, konağa gelenlerin, makam ve mevkilerine göre ağırlandıklarını şöyle anlatır:

“İbrahim Efendi'nin küçüğü, Hilmi Bey'in büyüğü olan Baise Hanım, ağabeyisinin nazarında, aileye kenarından ilişmesi yetip de artacak fazladan bir insan olup kalmamış olmasını, küçük kardeşine borçluydu. Zira Hilmi Bey'in, saf ve yavaş bir kadın olan ablasına gösterdiği itibar, alaka ve şefkat, İbrahim Efendi'nin konağında da onu sıraya koymuş ve hâlâ hanımlığını teyit ettirmişti. Onun için de Baise Hanım, ağabeyisinin konağının imtiyazlı ziyaretçileri arasında bulunur, bilhassa gece yatsına

⁵⁰ Ayverdi, “Örf ve Âdetler”, *Râtibe*, s. 301.

⁵¹ *Age*, s. 302.

⁵² Ayverdi, *Ah Tuna Vah Tuna*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2004, s. 272.

geldiği zamanlar hizmetine bir veya iki halayık tahsis edilir; sofrada ve salonda daima en itibarlı yer kendisine gösterilirdi.”⁵³

İbrahim Efendi'nin misafirlerine uygulanan bu protokol kızları Şevkiye ve Şükriye Hanımefendilerin misafirleri için de uygulanır. Konağa gelen her ziyaretçi Efendi'nin kızlarını göremez. Gelenlerin birçoğu, kalfalar tarafından alt katta ağırlanır ve gönderilir. Ancak çok önemli kişiler veya imtiyazlı kimseler “hanım”larla görüştürülür:

“Şehzâdebaşı'nda iken de konağa her seviyeden her türlü misafir gelip gider idiyse de bunların mühim bir kısmı, kalfalar tarafından aşağıda ağırlanarak hanımlara ya hiç duyurulmaz, ya da beş on dakika yanlarına çıkarılırdı.”⁵⁴

Konaklarda çok sayıda hizmetlinin olması, bunlar arasında kıdem esas ve dolayısıyla üst-ast ilişkisinin bulunması, konaklardaki protokol uygulamasını oluşturan önemli faktörlerdendir. Ayverdi bu geleneği, “*İnsan ve Şeytan*” adlı romanında, romanın birinci dereceden kahramanı Şevket Bey'in, Halim Paşa Konağı'nda konak hanımının karşısına çıkışı sırasında anlatır. Babası tarafından küçük yaşta konağa getirilen Şevket Bey, bir müddet konaktaki uşakların yanında kaldıktan sonra evin kâhya kadını vasıtasıyla hanımın karşısına çıkarılır. Fakat, bu iş o kadar kolay değildir. Önce harem kısmında halayık odasına alınan küçük Şevket'in temizliği yapılır, kılığı kıyafeti düzeltilir ve evin hanımının yanına çıktığı zaman nasıl hareket etmesi gerektiği ona öğretilir.⁵⁵

Ayverdi, romanlarında, konaklardaki hizmetliler ile konak sahipleri arasındaki protokolün yanı sıra, hizmetliler arasındaki mevki farklarından da bahseder. Mesela, “*İnsan ve Şeytan*”da Nasib Hanım ve “*Son Menzil*”de Şöhret Dadı diğer hizmetliler arasında en etkili olan, yeri geldiğinde konak hanımlarına dahi sözlerini geçiren kişilerdir.

Ayverdi, “*Minyatür İmparatorluk*” olarak nitelediği konaklarda protokol uygulamalarının belli bir düzeni sağlamak için şart olduğunu söyler.

Misafirlik

Balkan Savaşları öncesi İstanbul'unun en yaygın içtimaî geleneklerinden birisi misafirliktir. Yaz ve kış dönemlerine mahsus ayrı ayrı hayatların yaşandığı İstanbul'da, yazları Boğaziçi ve sayfiye yerlerindeki köşk ve yalıların; kışları ise şehir içindeki konakların misafirleri artmaktadır.⁵⁶ Tabii ki bu durum sadece konak, köşk ve yalı halkı için değil, bütün İstanbul halkı için geçerlidir.⁵⁷

Samih Ayverdi, misafirliği; tevazu, saygı ve kadirşinaslık vasıflarıyla örülü eski Türk ananesinin en güzel âdetlerinden biri kabul eder.⁵⁸ Onun için bu gelenek, toplum içindeki birliği ve beraberliği sağlayan etkenlerin başında gelmektedir. O, yapılan bu ani ve uzun misafirliklerle, muhabbet ve sevgi ortamının oluşturulduğunu; dostlukların pekiştirildiğini düşünür.

İkramlar

Eserlerinde, Türk örf ve âdetlerine sıkça değinen Samiha Ayverdi'nin üzerinde durduğu âdetlerden birisi konaklardaki ikramlardır. Konaklarda, gerek gündelik hayatta hane halkına, gerekse misafirlere yapılan ikramlar, Türklüğün zevk ve zarafetinin göstergesi niteliğindedirler.

Ayverdi, “*İbrahim Efendi Konağı*” adlı eserinde Mısır Vekili Hacı Süleyman Ağa ve ailesinden bahsederken, konaklardaki gündelik ikramlara buradaki ikramları örnek olarak gösterir. Hacı Süleyman

⁵³ Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, s. 15.

⁵⁴ *Age.*, s. 398.

⁵⁵ Ayverdi, *İnsan ve Şeytan*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2001, s. 41.

⁵⁶ Ayverdi, “Ziyan Üstüne Ziyan”, *Küplüce'deki Köşk*, Hülbe Yay., İstanbul 1989, s. 34.

⁵⁷ “Aileler maddî durumlar ne olursa olsun, yemeğe ya da yatuya gelen misafiri ağırlamakta hiçbir fedakarlıktan kaçınmazlar, ‘misafir dokuz kismetle gelir, birini yer, sekizini bırakır’ sözünü dilden düşürmezler.” (Şennur Sezer – Adnan Özyalçiner, *İstanbul'un Taşı Toprağı Altın*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1995, s. 25.)

⁵⁸ Ayverdi, “Fakir Düşen Efendi”, *Ne İdik Ne Olduk*, Hülbe Yay., İstanbul 1985, s. 20.

Ağa'nın yalısı, "içinde millî zevkin, millî şuurun ve toplu bir medeniyet hâfızasının yer aldığı"⁵⁹ bir yerdir. Burada, en basit, en sade işler ve günlük hayat itiyatları dahi bir üslup ve nizamla yapılmaktadır.⁶⁰

Fakat yazar, Mısır Vekili Hacı Süleyman Ağa'nın yalısındaki bu zarif gündelik ikramları, romanlarında kullanmaz. "*İnsan ve Şeytan*" ile "*Mesihpaşa İmamı*"nda kahramanların hatıraları şeklinde konak hayatına kısa bir yer ayıran Ayverdi, "*Yolcu Nereye Gidiyorsun*"da ise Ziver Paşa Konağı'nın iç dünyasını pek anlatmaz. "*Son Menzil*" romanında Şöhret Dadi'nin ve diğer hizmetlilerin ikramlarından bahsetse de bu ikramlar Hacı Süleyman Ağa'nın yalısındaki gibi ihtişamlı değildir.

Çırak Olma

Çırak olma, bir saraydan, bir konaktan veya bir evden hizmet müddetini doldurarak evlenip çıkmaya denir. Hizmet müddetinin dolması belirli bir süreye değil, efendinin vereceği bir emre/karara bağlıdır. "*Fakat örf ve âdet, o yolda bir nizam ve kanun hâline girmişti ki, hemen hiç bir âile teâmül çerçevesi dışına çıkamaz, hiç bir âile, hizmetindeki halayığını kocayuncaya kadar kullanamazdı.*"⁶¹

Samiha Ayverdi, konak sahiplerinin hizmetlilerini evlendirerek evden gönderdikten sonra da koruyup kolladıklarını belirtir. Hatta ev ve mücevher verilerek, ev-bark sahibi edilen köle veya cariyelerin çocukları dahi o konağın mensubu sayılır. Bu yüzden efendinin işi, bu insanları sadece evlendirmekle bitmez. Kendi kapısından ayrılan bu insanların her zaman yanında yer alır:

"Devir o devir idi ki, bir kapıdan çırak edilmek demek, şânına şerefine uygun bir düğünle evlendirilmek, mücevher sâhibi olmak, çok defa da bağışlanan bir evin dayanıp döşenmesi demektir.

Amma iş bu kadarla da kalmazdı. Efendiye, geleneğin yüklediği bir vazife daha vardı. Âile, emektârını mal ve mücevherlerle taltif ederek işin içinden çıkmış sayılmazdı. Ev-bark sâhibi edilen köle veya câriyenin çoluğu çocuğu da aynı kapının mensûbu sayıldığından, aradaki münâsebet yalnız bayramlara seyranlara inhisar etmezdi. Onun için de başı sıkılan, darda kalan bu insanların iyi günlerinde de kötü günlerinde de sığınacakları yer, efendi kapısı olurdu."⁶²

Ayverdi, çırak olma âdetini "*Mesihpaşa İmamı*"⁶³ ile "*İnsan ve Şeytan*"⁶⁴ romanlarında kullanır. Ayverdi, bu güzel âdet neticesinde köle ve cariyelerin gelecek kaygısı taşımadan, rahat bir şekilde konaklarda hizmet ettiklerini belirtir.⁶⁵ Böylece konaklarda hane halkı ile hizmetli kadrosu arasında gizli bir anlaşma ve dayanışmanın varlığı hissedilir.

Bir Edebiyat Ortamı/Mekâmı Olarak Konaklar

Konakların önemli yönlerinden birisi de, selâmlıklarında toplanan edebiyat, sohbet ve eğlence meclisleridir. Erkeklerin ev hayatlarının büyük bir bölümünü geçirdiği selâmlık daireleri, aynı zamanda onların arkadaşlarıyla bir araya gelerek, kendilerine veya başka sanatçılara ait eserleri okudukları, tartıştıkları ve vakit geçirdikleri yerlerdir. Gerek padişah sarayları gerekse devlet adamlarının ve belirli şahısların konakları, bu tür selâmlık meclislerinin merkezi durumundadır. Genellikle devirlerinin en ünlü simalarının katıldığı bu meclislerde, sadece edebiyata değil, güzel sanatların bütün dallarına ilgi gösterilir ve her türlü sanat eseri icra edilir.

Köklü bir ailenin üyesi olan ve varlıklı bir ortamda büyüyen Samiha Ayverdi, konakların fikir ve sanat meclislerine katılma fırsatı bulur. Çocukluğunda, yaşının küçük olması nedeniyle rahatça katılabildiği bu meclisler vasıtasıyla konak kültürünün bir yönünü daha yaşayarak öğrenir. Buralarda

⁵⁹ Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, s. 24.

⁶⁰ *Age*, s. 26-32.

⁶¹ *Age*, s. 301.

⁶² *Age*, s. 208.

⁶³ Ayverdi, *Mesihpaşa İmamı*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2000, s. 97.

⁶⁴ Ayverdi, *İnsan ve Şeytan*, s. 43.

⁶⁵ Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, s. 208.

edindiği izlenimlerini de, daha sonra gerek romanlarında gerek diğer eserlerinde detaylı bir şekilde anlatır.

Ayrıca, babasının düzenlediği selamlık meclislerine katılan Samiha Ayverdi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmak üzere olduğu bir dönemde o devrin en ünlü siyasetçi ve sanatçılarından bazılarını görme fırsatını yakalamış nadir kadın sanatçılarımızdandır.

Asker olan babasının selamlık meclislerine katılan Ayverdi, burada çoğu babası gibi askerlik mesleğiyle iştigal eden kişilerle karşılaşır. Çoğu devletin üst kademelerinde görevli olan ve Ayverdi'nin: “*Tanzimat'ın ekmeğini yiyip suyunu içerek beslenmiş nesillerin zürriyeti*”⁶⁶ şeklinde nitelendirdiği bu kişiler, bu selamlık odasında birlikte eğlenmekte, zaman zaman da çok ciddi konular üzerine sohbet etmekte ve tartışmaktadırlar.

Ayverdi, “*Bir Dünyâdan Bir Dünyâya*” adlı eserinde, bu kalabalık misafir grubunu tek tek tanıtır. Bunlar arasında, babasıyla en çok muhabbet eden kişilerin Ziya Paşa ile Hilmi Paşa olduğunu belirtir. Hilmi Paşa, güler yüzlü, babacan, kalender ve pembe çehresinde bir çocuk saffeti taşıyan temiz ve dürüst bir insandır. Aynı şekilde, seçkin ve köklü bir muhitin evladı olan Ziya Paşa da, ciddî, güvenilir, namuslu ve devletin büyük yükleri altına girecek kadar vatan aşkıyla dolu bir insandır.⁶⁷

Selâmlık Meclislerinde Konuşulan Konular

Samiha Ayverdi, yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, babasının pek büyük olmayan selamlık odasına gelen misafirlerin, hem devlet işleri gibi ciddî meseleler üzerine, hem de sanat-edebiyat gibi özel konular hakkında konuşmalarına şahit olur. Küçük olması sebebiyle bütün konuları kavrayamayan Ayverdi bu durumu, “*Hey Gidi Günler Hey*” adlı eserinde şöyle anlatır:

“*Bir vakitlerin cihan devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun sona kalmış birkaç paşası, babamın selâmlık odasında sık sık birleşir, buluşur, dertleşir, yârenlik ederlerdi ve küçük kızı da maskot gibi anlar anlamaz onları dinler, lafîyelerine güler, ciddî mevzûlarına ise kulak kesilerek kavramaya çalışırdı.*”

Sun'î ve zorlama şartlar vaktinden evvel yetişmesi temin edilen nebatlar gibi, bilhassa memleket umûru hakkında en küçük yaşından itibâren, hâdiselerin kendisine yüklediği mecburî vaziyetler, bilinmesi ya da bilinmemesi gereken ağır meseleler hakkında onu, kırık kopuk da olsa, bâzı bilgi ve düşüncelere sâhip etmiş oluyordu.”⁶⁸

Ayverdi, babasının selamlık odasında konuşulan konular arasında tarihî olayların da bulunduğunu söyler. Bunlar arasında yazarın hatırladıklarından birisi, Latinlerin İstanbul'u işgali ve bu sırada gösterdikleri vahşettir.⁶⁹ Yatma vaktinin gelmesi sebebiyle genellikle anlatılan olayları yarısına kadar dinleyebilen Ayverdi, yine de bu bilgilerin ileriki zamanlarına çalınan bir maya gibi olduğunu düşünür.⁷⁰

Sonuç

Edebiyat dünyasına roman yazarlığıyla giren ve yazı hayatının birinci döneminde (1938–1950) sekiz roman yazan Ayverdi, bunların altısında “konak, köşk ve yalı”lardan en az birine yer verir. Ayrıca, yazar, romanlarında kullandığı bu konut tiplerine değişik fonksiyonlar yükler. Örneğin “*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” romanında, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesini ve ülkenin düştüğü siyasî kargaşayı somutlaştırmak ister ve bunun için “konak”ı imparatorluğun sembolü olarak kullanır. “*İnsan ve Şeytan*” ile “*Mesihpaşa İmami*” romanlarında ise, yazar, eserin ana kahramanlarına geriye dönüş tekniğiyle geçmişin ideal konaklarını anlatır. Bu romanlarda ise konaklar, birlik ve beraberliğin, düzen ve huzurun mekânıdır. Samiha Ayverdi'nin konaklardaki huzurlu ortamı sadece hatıralarla sınırlandırmasını, eski

⁶⁶ Ayverdi, “Eski İstanbul'dan Çizgiler”, *Ne İdik Ne Olduk*, s. 170.

⁶⁷ Ayverdi, *Bir Dünyâdan Bir Dünyâya*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2000, s. 46.

⁶⁸ Ayverdi, *Hey Gidi Günler Hey*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002, s. 49.

⁶⁹ Ayverdi, “Bizans ve Latinler”, *İki Âşinâ*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2003, s. 84.

⁷⁰ *Age*, s. 83.

zamanlara duyduğu özlemle açıklayabiliriz. Zira bu romanlarda kendisine yer verilen konakların, hâlihazıra atıfta bulunulmadan sürekli geriye dönüş tekniğiyle anlatılmaları; Ayverdi'nin idealize ettiği Osmanlı Medeniyeti'nin de eskilerde kalmış olması anlayışıyla benzerlik gösterir.

Samiha Ayverdi, romanlarında ve diğer eserlerinde yer verdiği “konak, köşk ve yalı”ları, hikâyesini anlatmak istediği olayların ve kişilerin niteliklerine göre kullanır. İmparatorluğun gerilemesini, ülkenin düştüğü siyasî kargaşayı vermek istediği eserlerinde konağı; şahısların kişisel özelliklerini vurgulamak istediği eserlerinde ise köşk ve yalıları kullanır. Böylece, bu konutların sahibi olan beylerin farklı yönlerini öne çıkarır. Konu olarak “konak”ları ele aldığı eserlerinde beyleri, ülkenin düştüğü durumdan çıkar sağlama, istediği gibi yaşama ve her şeye hâkim olma istekleriyle yansıtır. “Köşk ve yalı”ların beylerini ise, zevk ve eğlenceye düşkün olma yönleriyle ele alır.

Samiha Ayverdi'nin romanlarında geçen “konak”ların, “köşk ve yalı”lardan ayrılan özelliklerinden birisi de, II. Meşrutiyet'ten etkilenmeleridir. Yazar, özellikle “*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” romanında, II. Meşrutiyet'in ilânıyla konaklardaki düzenin yıkıldığını, ihtişam ve itibarın kalmadığını vurgular. Oysa “köşk ve yalı”ları kullandığı romanlarında, II. Meşrutiyet'ten söz bile etmez. Bunun, Ayverdi'nin konakları “*minyatür imparatorluk*”lar olarak yorumlamasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Ayverdi'nin eserlerinde, konaklarla diğer evler arasındaki ilişkinin ise olumlu ve olumsuz olmak üzere iki boyutunun olduğu görülmektedir. Yazar, “*İnsan ve Şeytan*” ve “*Mesihpaşa İmami*” adlı romanlarında konaklarla diğer evler arasındaki ilişkiyi olumlu yönleriyle aktarırken; “*Yolcu Nereye Gidiyorsun*” romanında ve “*İbrahim Efendi Konağı*” adlı eserinde konuya olumsuz bakış açısıyla yaklaşır.

Ayverdi'nin, romanlarında, diğer evlerle olan ilişkilerini olumlu olarak aktardığı konaklar, roman kahramanlarının hatıralarında kalan mekânlardır. Bu, bir bakıma, Ayverdi'nin, Osmanlı'nın gücünün zirvesinde olduğu ve konakların diğer evlerden kopmadığı zamanlara duyduğu hasretin yansımasıdır.

Konaklarla evler arasındaki ilişkinin olumsuz yansıdığı eserlerde ise devir, devletin sıkıntıda olduğu, buhranlar geçirdiği bir zaman dilimidir. Ayverdi, bu kargaşa döneminin nedenlerinden birisi olarak konaklarla evler arasındaki kopukluğu gösterir. Bu yönüyle Ayverdi, olumsuz şekilde yansıttığı bu konakları, siyasi bunalıma yol açan, sosyal çöküntüye sebep olan mekânlar olarak görür.

Bütün bu söylediklerimizin ışığında Samiha Ayverdi, hem romanlarındaki mekân ve şahıs gibi temel unsurları oluşturmak; hem de geçmişin kültürel öğelerini geleceğe aktarabilmenin zeminini hazırlamak için konaklardan istifade eder.

Kaynaklar

- AKTAŞ Şerif, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- ANDI Fatih, “Biz Heybeli’de Her Gece Mehtaba Çıkar mıydık?”, **İnsan Toplum Edebiyat**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.
- AYVERDİ Samiha, **Ah Tuna Vah Tuna**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2004.
- AYVERDİ Samiha, **Bağ Bozumu**, Hülbe Yayınları, İstanbul 1987.
- AYVERDİ Samiha, **Batmayan Gün**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2001.
- AYVERDİ Samiha, **Bir Dünyâdan Bir Dünyâya**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2000.
- AYVERDİ Samiha, **Boğaziçi’nde Tarih**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002.
- AYVERDİ Samiha, **Hey Gidi Günler Hey**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002.
- AYVERDİ Samiha, **İbrahim Efendi Konağı**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1999.
- AYVERDİ Samiha, **İki Âşinâ**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2003.
- AYVERDİ Samiha, **İnsan ve Şeytan**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2001.
- AYVERDİ Samiha, **İstanbul Geceleri**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977.

- AYVERDİ Samiha, **Küplüce'deki Köşk**, Hülbe Yayınları, İstanbul 1989.
- AYVERDİ Samiha, **Mesihpaşa İmamı**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2000.
- AYVERDİ Samiha, **Ne İdik Ne Olduk**, Hülbe Yayınları, İstanbul 1985.
- AYVERDİ Samiha, **Ratıbe**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002.
- AYVERDİ Samiha, **Yaşayan Ölü**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2001.
- AYVERDİ Samiha, **Yolcu Nereye Gidiyorsun**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1997.
- BACHELARD Gaston, "Mahzenden Tavan Arasına Ev, Kulübenin Anlamı", **Mekânın Poetikası**, Kesit Yayınları, İstanbul 1996.
- Balkhane Nazırı Ali Rıza Bey, "Kibar Konakları", **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, (Haz.: Ali Şükrü ÇORUK), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.
- BİNARK İsmet, **Samiha Ayverdi'nin Mektupları**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002.
- ÇETİN Nurullah, "II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanı (1878-1908)", **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002.
- ÇIKLA Selçuk, "Romanlarda Yabancı Kişiler/Mürebbiyeler", **Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünun Romanı**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- DAYANÇ Muharrem, "Buldum, Evet Buldum!", **Denemeyi Denemek**, Ebabel Yayınları, Ankara 2006.
- EVİN Ahmet Ö., **Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi**, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.
- GÜNDÜZ Osman, "Konak Hayatı ve Konağın Çöküşü", **Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema II**, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1997.
- İNCİ Elçi Handan, "Türk Kültüründe Ev", **Roman ve Mekân**, Arma Yayınları, İstanbul 2003.
- KIRZIOĞLU Banıççek, "Eski İstanbul", **Samiha Ayverdi Hayatı ve Eserleri, C. 1**, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Erzurum 1990.
- KUBAN Doğan, "Konaklar", **Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi, C. 5**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul 1994.
- MİYASOĞLU, Mustafa, "Romanda Çok Seslilik", **Roman Düşüncesi ve Türk Romanı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.
- OKAY M. Orhan, "Bir Sokağın Fotoğrafı", **Bir Başka İstanbul**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002.
- ORTAYLI İlber, (2001). "Bâbîâli Denen Yer", **İstanbul'dan Sayfalar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- ÖZGÜL Metin Kayahan, **Samipaşazâde Sezaî'nin Küçük Şeyler'inde Fiktif Yapı**, Ankara: Gazi Üniv SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1984.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, (1993). "Cariye" Maddesi, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. 1**, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993.
- SEZER Şennur – Özyalçın, Adnan, **İstanbul'un Taşı Toprağı Altın**, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul 1995.
- TANPINAR Ahmet Hamdi, (1988). "İstanbul'da Hayatın Değişmesi", **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan KİTABEVİ, İstanbul 1988.
- TEKİN Mehmet, "Naim Efendi'den Faiz Bey'e-II, Yaprakdökümü: Evin Çöküşü", **Dergah**, Ocak 1997.
- TEKİN Mehmet, **Roman Sanatı 1**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.
- TUNCER Hüseyin, **Tarık Buğra'nın Hikayeleri Üzerinde Bir İnceleme**, MEB Yayınları, İstanbul 1992.
- YILMAZ Durali, **Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.